

KNIEZSA ISTVÁN:

A HONFOGLALÁS ELŐTTI SZLÁVOK NYELVE A DUNÁNTÚLON

A kérdés, milyen nyelvű volt a dunántúli szláv lakosság a honfoglalás előtt, legalább olyan régi, mint maga a szláv filológia. Már Dobrovskýnál, a szláv filológia atyjánál, Cyrill és Method küldetésével és a szláv egyházi nyelv keletkezésével kapcsolatban felmerült a probléma, melyik az a nép, amelynek nyelvét a két szláv apostol irodalmi nyelvül választotta. Bár maga a cseh Dobrovský ebben a kérdésben nem mert határozott állást foglalni, barátja és a kezdődő szláv filológia másik nagy egyénisége, a szlovén Kopitar, annál hevesebben hirdette az ú. n. pannóniai teóriát, azaz azt a felfogást, hogy Cyrill és Method a szent könyveket a pannóniai szlávok nyelvére fordította le, ez a nyelv pedig a mai szlovén őse volt. Ehhez a teóriához nemcsak Kopitar ragaszkodott állhatatosan, hanem ezt vallotta haláláig a másik szlovén eredetű szlavista, a kiváló Miklosich is, noha akkor már más kutatók régesrég bebizonyították a felfogás helytelenségét.

Hogy azonban ezeket és a következő fejtegetéseket jobban megérthessük, egy pillantást kell vetnünk a IX. század második felének Pannóniát és Moraviát illető történetére.

862-ben Morávia akkori fejedelme, Rastislav a fenyegető német nyomás és részben saját unokatestvérének, a Nyitrán székelő és a németekkel ellene szövethető Szvatopluknak ellensúlyozására a bizánci császárhoz fordult segítségért. Minthogy azonban e korban minden politikai és társadalmi kérdés vallási köntösben jelent meg, kérését is vallási mezbe öltöztette. Mint a Cyrill-legenda írja, Rastislav azt kérte a császártól, küldjön számára szlávul értő papokat, akik a kereszténységet a nép nyelvén hirdethessék, mert országában csak német papok működnek, akik a nép nyelvét nem értik. A császár a kérésnek szívesen tett eleget és a feladattal a Szalonikiből származó tudós Konstantint bízta meg (aki később mint szerzetes a Cyrill nevet vette fel). Cyrill bátyjával, Methoddal együtt ezt a feladatot az eredeti elképzelésen jóval túlmenőleg oldotta meg. Ők nemcsak arra vállalkoztak, hogy a népnek a saját nyelvén fognak prédikálni, hanem egy új liturgikus nyelvet is meg akartak teremteni. Ezzel pedig küldetésük helyi jelentőségén túl világtörténeti távlatot kapott.

A szláv apostolok 863-ban érkeztek meg Moráviába, ahol Rastislav kitűnő szívességgel fogadta őket. Azonban hamarosan kitűnt, hogy hiába a fejedelem támogatása, az akkor már erős gyökeret vert német egyház féltékenykedése, sőt rosszindulatú ellenségeskedése miatt működésüket nyugodtan folytatni nem tudják. Talán elég itt annyi, hogy Rastislav legyőzése után (864) a teljesen hatalomra kerülő német papság a testvérek tanítását eretnekséggel vádolta, és kényszerítette őket, hogy tisztazzák magukat Rómában e vádak alól. A két testvér azonban Rómába menet hosszasabban időzött Kocelnél, Pribina fiánál [knězъ blatъnъskъ], aki a szláv liturgikus nyelvet nagy örömmel fogadta, sőt a két testvér mellé 50 tanítványt is rendelt.

Kocel apját, Pribinát 836 körül az első ismert morva fejedelem, Mojmir üzte el Nyitráról. Mivel pedig Pribina a németek szövetségese volt, elűzése után a németekhez menekült és Német Lajostól kárpótlásul a délkeleti határvidéket kapta hűbérül. E terület keleten a Dráva torkolatáig terjedt, központja pedig Mosaburg, a mai Zalavár volt, de hogy északon és nyugaton meddig ért el, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a mai Vas, Sopron, Moson megyék nem tartoztak alája, mert itt külön német örgrófság volt. Pribina különben 862-ben Rastislav elleni harcban esett el.

Rómában az apostoloknak nemcsak sikerült magukat az eretnekség vádja alól tisztázni, hanem a pápa jóváhagyta a szláv liturgikus nyelvet is és Methódot szirmiai püspökké nevezte ki. Cyrill ugyanis megbetegedett, kolostorba vonult és 869-ben meghalt. Ezzel Methód, úgy látszik, nemcsak Morávia, hanem Pannónia püspökévé is lett. A nehézségek azonban ezzel egyáltalában nem szűntek meg. Rastislav utóda, Szvatopluk, aki unokatestvérét a németeknek szolgáltatta ki, bár politikája csakhamar szintén németellenesre fordult, csodálatosképpen nem szerette Methódot, hanem Methód legnagyobb ellenségeit, a német papságot támogatta. Azok pedig még attól sem riadtak vissza, hogy Methódot elfogassák és fogságba vessék. Igaz ugyan, hogy Róma ezért a megpróbáltatásért 880-ban fényes elégtételt szolgáltatott neki, amennyiben élesen elítélte a német papság túlkapásait, újból megerősítette a szláv istentiszteleti nyelv engedélyezését és Methódot Morávia érsekévé nevezte ki, az örömben azonban ürm is vegyült, mert viszont egyetlen suffragáneusává, Nyitra püspökévé halálos ellenségét, a sváb Wichinget tette meg, aki Methód halála után 885-ben Methód tanítványait kikergette Morávia területéről.

Amint látjuk, Pannónia története e korban több vonatkozásban is érintkezik Morávia történetével. A Nyitráról elűzött Pribina a Dunántúlon kap területet, Cyrill és Methód kb. 867-ben Moráviából Rómába menet hosszabb időt, talán egy évet is tölt Pribina fiánál és itt élénk irodalmi tevékenységet fejt ki. A Rómából való visszatérés után pedig a dunántúli és moráviai területeket — legalábbis egy időre — Methód szirmiai püspöksége egyesítette. Ezekhez még hozzátehetjük azt, hogy a német források szerint Szvatopluk egy időre Észak-Dunántúlt is a maga birodalmához csatolta. Bizonyos fokig tehát ért-

hető, hogy Kopitar és követői feltételezték, hogy Morávia és Pannónia szláv lakossága azonos nyelvű volt és hogy ezt a nyelvet választotta a két szláv apostol irodalmi tevékenységének eszközéül. Hozzájárul ehhez még az, hogy éppen a legrégebbi szövegekben számos olyan keresztény terminus technicus található (*meša, popo, oltar, biskup* stb.) amelyek csak latin-német érdekszférából származhatnak és semmiesetre sem lehetnek balkáni eredetűek.

A későbbi kutatók azonban kétségtelenül bebizonyították, hogy az ógyházi szláv nyelv bolgár jellegű és így semmiesetre sem lehet azonos sem Morávia, sem Pannónia szláv lakosságának nyelvével. Ezt az egész nyelv jellege világosan tükrözi, itt elég ha egyetlenegy sajátosságára mutatok rá. Az összsláv palatalizált *t'*-nek és *d'*-nek, amelyek *t + j*-ből és *d + j*-ből keletkeztek, csak a bolgárban felel meg *št, žd* (*maštecha, mežda*). Mivel pedig az ógyházi szlávban is ezt a megfelelést találjuk, kétségtelen, hogy ez is csak bolgár nyelv lehetett. Ebből azonban az következik, hogy Cyrill és Method a szent könyvek fordítását nem Moráviában kezdte el, hanem még otthon, az elindulás előtt fogott hozzá. Bizonyos azonban, és ezt éppen a latin és német eredetű keresztény kifejezések mutatják, hogy fordítói tevékenységük Moráviában sem szűnt meg. Az itt fordított szövegekbe azonban természetesen már helyi kifejezések is belecsúsztak. Mindamellert ezek a különben is csekélyszámú moravizmusok semmiesetre sem változtatják meg az egész nyelv határozott bolgár jellegét.

A pannóniai teória azonban még azt is feltételezi, hogy Cyrill és Method nyelve nem is Morávia, hanem Pannónia szláv lakosságának nyelve volt, holott forrásaink nem hagynak afelől kétséget, hogy a szláv apostolok működésének színhelye a rövid zalavári tartózkodáson kívül főleg Morávia volt. Hogy ezt úgy értették-e, hogy Pannónia és Morávia nyelve azonos lett volna, arra nézve sem Kopitar, sem Miklosich nem nyilatkozott. Az mindenesetre bizonyos, hogy a testvérpár működési területének, a mai Morvaországnak lakossága nem lehetett szlovén nyelvű.

De a pannóniai teória leáldozása után sem szűnt meg az érdeklődés a pannóniai szlávok hovatartozása iránt. Történészek, irodalomtörténészek továbbra is ébren tartják. Főleg két vélemény harcol egymással, anélkül, hogy akár az egyik, akár a másik komoly érveket tudna támogatására felhozni. Az egyik a szlovák, a másik pedig a szlovén elmélet. Az első főleg arra támaszkodik, hogy a Balaton mentén uralkodó Pribina Nyitráról származik, hogy Pribinának a *Conversio Bagoarorum*ban felsorolt szláv nevű kísérei között nyugati szláv nevek is találhatók, és hogy Észak-Dunántúl egy része rövid ideig Morávia fennhatósága alá tartozott. Hogy azonban ezek az érvek mennyire gyengék, mennyire nem lehet belőlük semmiféle következtetést levonni a dunántúli szlávok közelebbi hovatartozására vonatkozólag, azt maga Šafarik, e nézet képviselője is belátta, mert a szláv őstörténet (*Slovanské starožitnosti*) második kiadásából már kihagyta. Különben is könnyű belátni, hogy ezek az érvek teljesen alkalmatlanok a mi kérdésünk eldöntésére.

Az a vélemény, hogy a kérdéses terület lakossága szlovén volt, még ilyen gyenge érvekre sem támaszkodott. Bár a szlovén történetírók kezdettől fogva a mai napig Pribina fejedelemségének történetét a szlovén történet szerves részének tekintik, e terület szlovén jellegének bizonyítását még csak meg sem kísérelték.

Többé-kevésbé hiteles történeti eseményekkel, vagy személynevekkel ezt a kérdést megoldani nem lehet. Abból az esetleges tényből, hogy Pribina udvarában nyugati szláv nevű főemberekkel is találkozunk, nem lehet a nép hovatarozására következtetni. Hiszen Pribina bizonyára nem egyedül menekült Nyitráról, hanem a hívei is elkísérték. Az viszont természetes, hogy a nyugati szláv terület szélén, Nyitra környékén egyes főurak nyugati szláv jellegű neveket is viseltek. Ebből még az sem következik, hogy a Nyitra-vidék lakossága nyugati szláv jellegű volt, hiszen — mint ismeretes — a személynévadásban a divatnak igen nagy szerepe van és tudjuk, hogy a divat sem nyelvi, sem állami határokat nem ismer.

A kérdést a helyes útra Melich János terelte, amikor a helyneveket vette e célból vizsgálat alá. Mert ha egy nép nyelvére vonatkozólag közvetlen bizonyítékaink nincsenek, a legmegbízhatóbban az általuk lakott terület helynévanyagára támaszkodhatunk. Melich János A honfoglalás kori Magyarország című munkájában a *Veszprém*, *Tihany*, *Noszlop* nevekkel kapcsolatban megállapítja, hogy ezek a nevek olyan személynevekből származnak, amelyek csak a nyugati szlávoknál mutathatók ki, tehát — mondja ő — ebből következik, hogy a Balatontól északra nyugati szlávok, azaz mivel itt a nyugati szlávok közül csak a szlovákok jöhetnek tekintetbe, tehát szlovákok laktak. Azonban Melich, amit az egyik helyen felépít (395 és 397), azt a másik helyen lerombolja, mert a 400. lapon, tehát három lappal odább ugyanezekről a nevekről azt mondja, hogy mint puszták személynevekből származó helynevek csak magyar helynévadáson alapulhatnak.

Melichnek ez az utóbbi megjegyzése a helyes. Mivel a szláv nyelvekben ismeretlen volt a helyeknek puszták személynevekből való elnevezése, az említett három helynév valószínűen magyar elnevezés szláv nevű birtokosaik után, és azért belőlük az itteni szlávok hovatarozására vonatkozólag semminemű következtetést vonni nem lehet. Hogy azonban e nevekből még a név viselőjének szláv eredetére sem kell okvetlenül következtetnünk, azt a honfoglaló nemzetségeknél, első sorban az uralkodóházban divatos szláv nevek eléggé igazolják (pl. az uralkodóházban: *László*, *Vazul*, az Aba nemzetségnél: *Bodon*, *Vejtech*, a német eredetű Gut-Keled nemzetségnél: *Drug*, *Dragun* stb.). Sőt a mi neveink közül is a *Veszprém* valószínűleg a lengyel Bátor Boleszlónak előzőtt magyar feleségétől származó fiáról, *Beszprém*ről van elnevezve.

Melich elméletét Moór Elemér fejlesztette tovább. Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen c. (Szeged, 1936.) egyébként kitűnő munkájában bizonyos hangtani kritériumok alapján úgy véli, hogy a Fertő-tó vidékén lakó

szlávok szlovákok voltak. Főleg két hangtani megfelelésre támaszkodik: a *t*, *d*, *n*-nek palatalizációjára *ž*, *e* és *i* előtt és a szláv *d + j* helyén álló magyar *gy*-re. Mivel mindkét érvet *Stanislav* is átvette, sőt továbbfejlesztette, mindkettőről vele kapcsolatban kell beszélnünk.

A *Melich — Moór* elméletet ugyanis a pozsonyi egyetem tanára, *Ján Stanislav* dolgozta ki minden részletében. Az ő eredményei szerint most már nemcsak Észak-Dunántúl, hanem a délnyugati és legdélibb szélek kivételével majdnem az egész Dunántúl, a Duna-Tisza köze, a Tiszántúl, sőt Erdély északi része, a Bánság és Bácska szláv lakossága is szlovák jellegű volt. Abból az alap gondolatból kiindulva, hogy Morávia lakossága szlovák volt és Szvatopluk fejedelem nagyhatalmi politikát folytatott, nagyhatalmi politikához pedig nagy nép kellett, már eleve adva voltak kutatásainak eredményei, amely a szlovák nép hajdani nagyságát a helynévkutatás alapján igazolja. Itt is meg kell jegyezni azonban, hogy a tiszántúli szlávok szlovák jellegének gondolata szintén *Moór Elemér* től származik, aki azt a *Die slavischen Ortsnamen der Theissebene* (ZONF. VI.) c. munkájában *Melich* bolgár teóriájával szemben nagy eréllyel, de kevés eredménnyel képviselte.

De ez az elmélet semmiesetre sem lehet helyes. Ha ugyanis igaz volna, hogy a magyarság Tiszáninnen, Tiszántúl, Dunáninnen, Dunántúl, sőt még a Bánságban is szlovákokat talált, érthetetlen lenne az a tény, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavai a maguk egészében nem nyugati, hanem déli szláv jellegűek. Semmiesetre sem északnyugati eredetű a keresztény terminológia, az állami terminológia, és ha vannak is benne nyugati szláv jellegű elemek, nem az a földművelés terminológiája sem. Ez a *Stanislav* által javított és bővített *Moór*-féle teória tehát egyenesen ellentmond szláv jövevényszavaink tanúságának, mely szerint a magyarságnak déli szláv jellegű szlávásra kellett rátelepednie.

Ez után az előzetes rövid kis megjegyzés után vizsgáljuk meg, milyen érvek alapján jutott *Stanislav* a maga eredményeihez. Hangsúlyozom, hogy most nem akarok belebocsátkozni sem *Stanislav* helynévkutató módszerének boncolgatásába, sem a Tiszavidék és Erdély szlávságának vizsgálatába, itt most kizárólag a Dunántúlra korlátozom mondanivalómat. Nem hallgathatom el azonban, hogy *Stanislav* szláv helyneveknek minősíti nemcsak a szláv eredetű puszta személynévekből származó helyneveket (mint pl. *Szoboszló*, *Bogát*, *Bogyoszló*, *Neszmély* stb., stb.), hanem a szláv eredetű magyar közszavakból alakult helyneveket is (*Udvarnok*, *Királyi*, *Mocsolyád*, *Halom*, *Pallag*, *Parlag*, *Palota*, *Cserkút*, *Császár* stb., stb.), sőt igen sok helynevet, amelynek a szlávokhoz egyébként semmi köze (*Nyárád*, *Nyírád*, *Nyír*, *Szilágy*, *Borzlik*, *Kapusd*, *Kapus*, *Lapis-hegy*, *Baromlak*, *Macskalik* stb.). Ez az anyag pedig egész névanyagának több mint a fele (kb. 4000 név). Ezekkel most nem vitatkozom. Ami a puszta személynévből származó helyneveknek szláv jellegét illeti, csak megjegyzem, hogy ezt a tételét mindig csak hangsúlyozza, de sehol sem bizo-

nyítja be. Ezt *Stanislav* cseh bírálója, *Anton Dostál* is (*Slavia* XX. 446) joggal kifogásolja.

Melyek azok a kritériumok, amelyek alapján *Stanislav* a dunántúli (és mondhatjuk: a tiszavidéki) szlávságot szlováknak minősíti? Sajnos, a több mint 1200 lapot tartalmazó hatalmas két kötetben (*Slovensky juh v stredoveku*. Turč. Sv. Martin, 1948.) ezt sehol összefoglalóan nem fejti ki. Ezt nekünk kell a munka feldolgozása során összeállítanunk. Ezek a sajátosságok a következők:

1. Nyugati szláv jellegű személynevekből alakult helynevek.
2. Szláv *t, d, n, l + ě, e, i* kapcsolatokban palatalizált *ty, gy, ny, ly*.
3. Szláv *t + j, d + j*-nek magyar *c, gy* megfelelője.
4. Szláv *st + j*-nek, *sk + e, i*-nek magyar *cs* és *sty* megfelelője.
5. A szláv nazális *ę* helyén magyar *a*.
6. Az *l* epentheticum hiánya.
7. Szláv *g* helyén *h*.
8. A nyugati szláv *kostel* dunántúli helynevekben.

Ezekon kívül itt-ott még egyéb érvekkel is operál, de ezek kevésbé lényegesek és így itt elhagyhatjuk őket.

1. Ami az első kérdést illeti, hogy *t. i.* az egész területen találkozunk olyan személynevekből (mindenesetre magyar módra, pusztá személynevekből) képzett helynevekkel, amelyek magukon viselik a nyugati szlávság bélyegét (mint *Venceslaus*: magyarul *Vincló*, Szent *Vincló*, ma Szent *Viszló*; *Szoboszló*, délszlávul *Sebeslav*; *Mesztegyő* stb.), abból semmiesetre sem lehet következtetni a honfoglaláselőtti szlávok hovatarozására. Hiszen egyik név sem mutatható ki korábban a XIII. századnál, viszont a XI. század óta olyan élénk volt a magyarságnak a csehekkel, lengyelekkel való kapcsolata az udvar és különböző telepítések révén, hogy cseh, illetve lengyel jellegű személynevek előfordulása egyáltalán nem feltűnő. Legvilágosabban ezt Szent *Viszló* (Zala m.) neve mutatja. A név kétségtelenül cseh jellegű (*Vencslav*, szlovénül, horvátul *Venč-slav*, óoroszul *Venčslav* volna), azonban ebből településtörténetileg nem következik semmi. A név ugyanis mint Szent *Vencel* neve egyházi úton terjedt el és a magyarban a templom védőszentjének nevéből a XIII. században vált helységnév. Hogy ez így van, bizonyítja, hogy ilyen szent-nevek sem a csehek-nél, sem a lengyeleknél nincsenek, a magyarban csupán a XIII. század elejétől kezdve mutathatók ki.

2. A *t, d, n, l + ě, e, i* kérdése nem ilyen egyszerű. A mai szláv nyelvek közül az északi szlávokban itt palatalizált hangokat találunk, míg a délszláv nyelvekben nem. Pl. *dědō*: orosz *d'ed*, lengyel *dziad*, cseh, szlovák *d'ed*, míg szlovénül *déd*, szerb-horvátul *ded, dijed* stb. Kérdés azonban, hogy a mai állapot

1. Erre vonatkozólag I. Kniezsa, Keletmagyarország helynevei: Magyarok és románok I. 130.

milyen régi. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a palatalizáció régi ugyan, de sokkal kisebb mértékű volt, mint ma. Ezt főleg azok a szlovák helynevek bizonyítják, amelyekben a mai szlovák *t', d', n', l'*-nek a magyarban nem palatizált *t, d, n, l* felel meg. Ez a megfelelés nemcsak a nyugati és középszlovák, hanem a keleti szlovák területről átvett magyar helynevekre is jellemző. Így pl. szláv *Mojtěch*-nek ma magyarul *Majtény*, *Těchan*-nak *Téhány* felel meg, bár az egyiket *Mojcichov*-nak, a másikat pedig keleti szlovákul *Cehanovce*-nek nevezik. Hasonlóan: *Dévény*, *Divény*, *Divék*, *Pazdics*, *Nézsá*, *Csornok*, *Mocsonok*, *Putnok*, *Rudnok* stb. esetében is kemény mássalhangzót találunk a *d + ě, d + i, n + e, n + i* helyén. Az első adatok a szlovák palatalizált mássalhangzóknak magyar palatalizált mássalhangzó megfeleléseire csak a XIV. század második felétől kezdve mutathatók ki. Ez főleg a szlovák *d'*-nél nagyon szembeszökő, mert a magyar *d'*-t kezdetűl fogva mindig *g*-vel és nem *d*-vel írták, könnyű tehát megállapítani, hogy egy okleveles adatot mikor kell palatizált *d'*-vel olvasni és mikor nem (vö. *Kniezsa*: ÉSR. I, 1).

De ezt bizonyítják a magyar nyelv szláv jövevényszavai is. A legrégebbi rétegben a palatalizációnak ilyen helyzetben semmi nyoma sincs: *déd*, *debrő*, *dézsá*, *néma*, *német*, *retesz*, *tiszafa*, *tömlőc* stb. A *-nok* képző is nem palatalizált alakjában honosodott meg, míg a *komornyik* világosan mutatja kései szlovák vagy cseh eredetét.

A szlovák palatalizáció tehát a magyarban a XIV. század előtt átvett szavakban sem tükröződhetik. Amennyiben akár *Moór*, akár *Stanislav* ilyen megfeleléseket talál, csak helytelen etimológiákról lehet szó. Hogy a *Moór* által a szláv *putb* 'út' szóval kapcsolatba hozott Sopron megyei eltűnt *Putyim* és a mai *Pottyond* neveknek mi a magyarázatuk, nem tudom, bizonyos azonban, hogy a *putb* szóval nem függhetnek össze és így a szlovákok mellett nem bizonyíthatnak. Meg kell különben említenem, hogy a *Putyim*-nak-megfelelő név *Patyom* alakban a pestmegyei Faisz határában (Nyr. VII, 336), egy *Potyond* helynév Csík megyében (Lipszky), *Pottyond* dülönév pedig a Maros—Torda megyei Bere helységben (Nyr. XLV, 421) is előfordul. Nem hinném, hogy az utóbbi két helyen egyáltalában lehetséges-e szlovákokat keresni. De nyilvánvalóan helytelen a *Bogyoszló* névnek a szláv *Budislav*-ból való magyarázata is. Bár a Sopron megyei *Bogyoszló*-ra vannak *Buluzlo* adataink is, *Stanislav* mereven elutasítja azt a magyarázatot, hogy a név a szláv *Boljeslav*-ból származik. Pedig erre kétségtelen bizonyítékaim vannak. Vannak ugyanis személyek, akiket hol *Boleslaus*-nak, hol meg *Bogoslaus* ~ *Buguzlo*-nak neveznek, amiből nyilvánvaló, hogy a két alak összefügg egymással. Ilyen először *Boleszló* váci püspök, aki 1193—1211 között gyakran szerepel és általában latinosan *Boleslaus*-nak nevezik (pl. 1198 :MStr. I, 157, 160 ; 1205 : HazOkm. I, 3 ; 1206 : MStr. I, 185, HazOkm. VI, 6, ÁÚO. VI, 313 stb.), azonban e személyt 1199-ben *Bagiclaus* (ÁÚO. VI, 198), 1210-ben *Bogoslao* (PRT. I, 617) alakban írják és még 1252-ben is *Bogyzlaus* néhai váci püspöknek emlegetik (CodDipl.

IV/2, 140). A másik a XIV. századi *Boleszló* esztergomi érsek, akit *Boleslaus* mellett *Bogeslaus*-nak is neveznek (1323 : *Bogezlaus* HazOkm. IV, 121, 135—6 ; MStr. III, 22 stb.). A harmadik egy szintén XIV. századbéli személy : 1314 : Valentinus filius *Boleslay* AnjOkm. I, 344, 359 ~ Valentinus filius *Boguzlou* AnjOkm. I, 364). Ezek az adatok kétségtelenül mutatják, hogy a *Bogyoszló* igenis a *Boleslav* magyar megfelelője és így semmiesetre sem bizonyítja a szlovák $d + i$ kapcsolat palatalizációját.

A többről elég annyi, hogy magyarázatuk elfogadhatatlan. Így pl. a gyakori *Bágyon* helynév és személynév egyáltalában nem származhatik egy szlovák *Badin*-ból, sőt még szláv eredetű sem lehet. A Nógrád megyei *Bagyon* ~ szlovák *Badin*, amelyre *S t a n i s l a v* minduntalan hivatkozik, valóban szláv eredetű, de ez az egész középkoron keresztül mindig *Badin*-nak is van írva (1156 : MStr. I, 188).

3. A szláv $t + j$, $d + j$ megfeleléseknél tudni kell, hogy a szlovénben a X. század körül nem \check{c} , j volt mint ma, hanem \acute{c} , dj , mint a szerb-horvátban. Ez a $t + j$ -re vonatkozólag kétségtelen, mert a Freisingeni Emlékek ezt a \check{c} -től élesen megkülönböztetik, a $d + j$ -re azonban nincs megbízható bizonyítékunk. Ez ugyanis csak egy partikulában fordul elő és sajnos csak a második emlékből, amely egy német embertől származik (pl. állandóan összekeveri a zöngés és zöngétlen zárhangokat). A németben viszont a d' a latin *ge*, *gi*-ben j -vé fejlődött, aminthogy pl. Nyugat-Magyarországon is a magyar *gy*-t általában j -vel vették át. A néhányszor előforduló *-dje* partikula *ge*, *ie* írására tehát nem lehet biztosan építeni. De amennyiben ez emlékből a *ge*, *ie* mégis je -t jelölne, egyáltalában nem bizonyos, hogy más területeken, pl. a Dunántúlon a d' még nem élhetett. Így pl. a kajhorvátban, ahol a $d + j$ helyén szintén j -t találunk, még a XIV. században is volt d' , amelyet az oklevelek g -vel jelöltek (vö. a Zágráb-vidéki *Grayena* ~ *Gragen*a patakot AECO. VI, 152).

Már most a $t + j$ helyén álló c nem lehetne sem szlovén, sem szerb-horvát, hanem csak nyugati szláv, ami esetünkben természetesen szlovák. Ilyen nevet *S t a n i s l a v* hármat is felhoz, a baj csak az, hogy egyiknek a magyarázata sem kielégítő. Az egyik a *Zselicség*-neve Somogyban, amelyet *S t a n i s l a v* a *Conversio Bagoariorum*ban említett egyik szláv főúrral, *Seliz*-cel hoz kapcsolatba (*S t a n i s l a v* egyenesen úgy állítja be a dolgot, mintha a *Zselicség* éppen ettől az embertől kapta volna a nevét). Ezt a nevet ugyanis a *želiti* igéből származó *žel* tőnek szláv *-itjo* patronimikum-képzős alakjából magyarázza. A névvégi c tehát csak nyugati szláv sajátosság lehetne. Hogy az említett személy nevének magyarázata helyes-e, annak taglalásába most nem bocsátkozom (csak megjegyzem, hogy ugyanolyan joggal lehet *Želčc*-nek is olvasni és akkor már nincs közelebbi népmeghatározó jellege), de hogy a *Zselicség* neve e személy nevével nem függhet össze, azt a helynév következetes *Selez*, *Seliz* írása kétségtelenné teszi. Ez a következetes z -s írás ugyanis kizárja, hogy a helynév végét c -vel olvassuk és csak azt enged meg, hogy sz -t vagy z -t tételezzünk fel

benne.² De Stanislaw ötlete különben is valószínűtlen. Zselic ugyanis eredetileg egy erdőség, ma pedig egy terület neve, erdőségnek pusztá személynévvel való elnevezése még a magyarban sem szokásos, még kevésbé lehetséges ez a szláv nyelvekben.

A másik ilyen név az eltűnt vas megyei Terebec volna, amelynek a neve szintén Pribina egy főuráéval, Trebiz-cel függne össze. Azonban a helynév nem Trébicz (terbitjo), hanem Trébicz-ből származik, s így természetesen már semmi szlovák jelleg nincs benne.

A harmadik a györmegyei Péc, amelyet Stanislaw a bolgár pešt, orosz peč, szerb peč-nek megfelelő szlovák pec 'kályha' szóval vet össze. A hiba csak ott van, hogy a név egyúttal egy nemzetség neve is, így tehát inkább személynévből származik (1240: nobiles viri de genere Pech Cs. III, 555). Amíg a nemzetség vagy helység nevének prioritását meg nem állapítjuk, Stanislaw magyarázatát sem fogadhatjuk el készpénznek. A név ugyanis személynévből is magyarázható, és ugyanabból a töből származhatik, mint a Pécely, Pécel személynevek és helynevek.³

A *d + j* megfelelői közül a Móór-tól felvetett Pomogy helynéven kívül Stanislaw még a vas megyei Geregyét említi. Mindakettő azon az alapon lenne szlovák, mert a szlovénben ebben a helyzetben *j* van, 'viszont itt a szerb-horvát elem a honfoglalás előtt nem jöhet tekintetbe. Ez azonban, mint láttuk, nem kétségtelen, mert a X. században a szlovénben is számolnunk kell a *d'*-vel. Különben mindkét név etimológiája több mint kétes. A Pomogy ugyanis már Móór szerint egy szláv 'pomedji 'határmentén' szerkezetből származnék, ami — tekintve, hogy ilyen ragozott prepozíciós szerkezetek egyébként nem mutathatók ki — a magyarázatot nagyon problematikussá teszi. A Geregye névnél pedig, amelyet Stanislaw gréd-ja-ból magyaráz, az a helyzet, hogy egyrészt volt ilyen nevű nemzetség, másrészt ilyen személynév is. Nyilván nem véletlen, hogy az egyik Geregye helység a Geregye nemzetség, a másik pedig a Ják nemzetség tulajdona, annak viszont van egy Geregye nevű tagja. A kérdés tehát az, melyik az eredeti: a helynév vagy a személynév? Mert ha a személynév, akkor Stanislaw magyarázata szóba sem jöhet. — A Somogy megyei Rigyác-ról maga Stanislaw is elismeri, hogy lehet horvát. Viszont a Zala megyei Gerengye dülőnevet szlováknak tartja.

4. A szláv *st + j*, illetőleg *sk + e*, *i* reflexei a különböző szláv nyelvekben ma háromfélék: *šč* a lengyelben, oroszban, szlovénben és kajhorvátban, *št'* a csehben, szlovákban, a csahorvátban és némely sto-nyelvjárásban, *št* pedig a szerbben és a bolgárban. Azonban a helyzet ennél sokkal komplikáltabb. A mai szlovén *šč*-ről biztosan tudjuk, hogy régen *št'* volt, és ez a kajhorvátra nézve is nagyon valószínű. A mai cseh és szlovák *št'* pedig még a XIII. század-

² Erre vö. Kniezsa, Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. M. Tud. Akad. 1952. 16.

³ Ezekre l. Jakubovich: MNy. XXIII., 233.

ban is *šč* volt, bár igen valószínű, hogy eredetileg itt is *šf'* volt az ősi hang. E tekintetben a szlovák nyelvjárások is, a szerb-horvát nyelvjárások is elég tarka képet mutatnak. Vagyis minden egyes esetben mérlegelni kell, hogy egy-egy időben, egy-egy nyelvjárásban mi volt a helyzet.

Ehhez járul a másik ismeretlen kitévő, a különbözőkori magyar hangrendszer kérdése. Mivel a magyarban a *t'* hang eredetileg kétségtelenül ismeretlen volt, kérdés, mivel helyettesíthették a szláv *št'*-kapcsolatot. Szó elején, tekintet nélkül a szláv hangalakra, mindig *cs* a megfelelés (*csáva, csevice, csorba, csuka, Csatár, Csitár, Csetnek*), szó belsejében azonban van *cs* (*Szelicse, Erdély*), *sty* (*Kustyán, Torostyán*) és *st* (*palást, Kustán*). Mármost *S t a n i s l a v* a magyar *cs* megfeleléseket mind a szlovákság javára foglalja le, mondván, hogy ez csak *šč* reflexe lehet, ez pedig ebben a korban a kajhorvátban és a szlovénben nem volt meg. De csodálatosképpen a szlovákból származtatja a magyar *sty*-ket is és csupán az *st* délszláv eredetét hajlandó elismerni (*Szeleste, Vas m., Kustán, Zala m.*). A helyzet ezzel szemben az, hogy a *Kustán* és *Kustyán* közti különbség csak abban áll, hogy a *Kustán* átvételekor a magyarnak még nem volt *ty*-je, tehát kénytelen volt *t*-vel helyettesíteni, míg a *Kustyán* átvétele idején már volt. A különbség természetesen lehet nyelvjárási is. Hogy a *Szeleste, Kustán* nem szláv *št*-nek a tükröződése, bizonyítja, hogy sem a szlovénben, sem a kajhorvátban sem ma, sem a multban ilyen helyzetben *st* nem volt. Viszont más délszláv nyelvjárás itt tekintetbe nem jöhet. A magyar szóbeljei *cs* arra vall, hogy a szlávban itt nem *šf'*, hanem *šč* vagy *šč* állhatott, amit a magyar *šč*-nek hallott.

A szláv *st + j, sk + e, i* hangcsoportok magyar megfelelői tehát nem alkalmasak a szlávtság közelebbi meghatározására.

5. A szláv nazális *ę* helyén ma a szlovákban *a*, a délszláv nyelvekben pedig *e* található. Ahol tehát *S t a n i s l a v* a maga magyarázata szerint az *ę* helyén *a*-t talál, ott a szlovákság nyomaira vél bukkanni. Így pl. a *Császta* helyneveket szláv *Česta* személynévből magyarázza és *a*-jukban a szlovák eredet kétségtelen jelét látja. Ez azonban nem olyan biztos. Itt van pl. a *császár, márna, párna*, amelyeknek első szótagbeli *á*-ja *e*-re megy vissza (*cěsarb, mrěna, perina*). Azaz, a mi neveink épp olyan jól egy délszláv *Česta* alakból is magyarázhatók. Lehet azonban, hogy a magyar *császta* 'bozótos, sásos, nádas hely' szóból valók, amely szintén lehet szláv eredetű.

Nevezetes bizonyítékot lát *S t a n i s l a v* a szlovákság mellett a Tolna megyei *Balyata* alakban, amely a korábbi *Baletá, Boletá* alakok után 1430-ban feltűnik (Cs. III, 416). Szerinte ez a szlovák *ä > a* fejlődést »gyönyörűen« tükrözi. Ez azonban nem más, mint szabályos magyar hangzöulleszkedés. Ugyanaz az *Obrata* személynév is (1171: ÓMO. 47), ha ugyan összefügg egy szláv *Obřeta* alakkal. Ugyancsak magyar illeszkedést látok a zalamegyei *Perjászló á*-jában is (1265: *Priazo*, 1272: *Preazlo* Cs. 96 = 93) egy feltételezhető **Prejészló*-ból

(vö. orosz *Perejaslav* személynevet). A név különben, mint pusztá személynévből származó helynév, magyar névadáson alapul.

6. Az *l* epentheticum a keleti és déli szláv nyelvekben $p + j$, $b + j$, $m + j$, $v + j$ hangkapcsolatban keletkezett (pl. orosz *kupljú*, *ljubljú* stb.), míg a nyugati szlávban hiányzik. Az *l* epentheticum megléte vagy hiánya valóban alkalmas a nyugati és déli szlávok szétválasztására. Csak természetesen az etimológiának helyesnek kell lennie. Csakhogy *S t a n i s l a v* magyarázatai itt sem megbízhatók.

Kezdem a *Semjén*, *Sömjén* nevekkal (összesen 7), amelyeket *S t a n i s l a v* egy szláv **Šim-jane* alakból származtat és az *l* epentheticum hiánya miatt (**Šimljane*) szlováknak tekint. De hogy ezeknek a neveknek a szlovákokhoz semmi közük nincs, hanem a latin *Simeon*-ból származnak, azt *K a r á c s o n y i* már 1908-ban kétségtelenül bebizonyította (MNy. IV, 125). Nem jobb az *Osztopán* magyarázata sem. Én ezt annak idején egy szláv *Stupan* személynévből származtattam és idéztem hozzá a szerb-horvát *Stupanj* helynevet is (AECO. I, 198). *S t a n i s l a v* ezzel nincs megelégedve, mert az *-an* képző a szlávban rövid, míg a magyarban hosszú *-án* van, azért egy *stup-jane* alakot tétélez fel, bár ez a *-jan* képző a szlávban éppúgy rövid, mint az *-an*. Hogy a magyarban a szóvégi *-an* milyen könnyen megnyúlik, elég talán az *oroszlán*, *tulipán*, *ispán* stb. szavakat felhozni, amelyeknek az *-an*-ja az átadó nyelvekben szintén rövid volt. — Nehezebb a kérdés a Moson és Győr megyei *Csitvánd*, illetőleg *Csikvánd* helyneveknél. *S t a n i s l a v* ezeket *Ščitov-jane* alakból magyarázza. Azonban ez a magyarázat feltételezi, hogy az ószlovákban a $v + j$ már a XII. század előtt depalatalizálódott, amire pedig semmi támpontunk nincs. De itt sem kell ökvetlenül $v + j$ -ből kiindulnunk. Feltehető ugyanis, hogy ugyanúgy, mint ahogy a *Radovan* névtípus mintájára alakult *Bratovan* (vö. szerb-horvát *Bratovanci* helynév), *Dragovan* (szerb-horváth *Dragovanja Vas*), *Něgovan* (ma *Ligvánd*, Sopron m.), egy **Ščitovan* személynév is keletkezhetett. Hogy különben e kérdésben milyen óvatosságra van szükség, mutatja a szerb *Borovan* helynév (*Žiča—Kraljevo* vidéke), amely a *bor* 'gyalogfenyő' származékának látszik, mégis benne *l* epentheticum. Nyilván egy *Borivoj* személynév származéka.

7. Hátra van a szláv *g* helyén álló *h*, amely a mi területünkön más, mint szlovák nem lehetne. Ez a hangváltozás a fehér oroszban, ukránban, szlovákban, csehben és a felsőszorbban található, de van egy-két nyoma a szlovén nyelv északnyugati nyelvjárásaiban is. Ez a fejlődés a különböző szláv nyelvekben nem teljesen egyidejű ugyan, azonban egyikben sem későbbi a XIII. század végénél. A csehre vonatkozólag azt lehet mondani, hogy a XII. század második felében indult el egy γ fokon keresztül és a XIII. század elejére befejeződött. A szlovákra nézve annyi bizonyos, hogy az első adatok a *h*-ra 1208-ból származnak. Ha tehát *S t a n i s l a v n a k e* névcsoport magyarázatát illetőleg igaza volna, nemcsak azt lehetne bizonyítani, hogy a Dunántúl szlávjai szlovákok voltak, hanem azt is, hogy legalább a XIII. század elejéig fenn tudták magukat

tartani. Azonban *Stanislav* idevágó névanyaga még kéteőbb, mint az eddigiek.

Mindenekelőtt ki kell rekesztenünk a nyilvánvalóan magyar eredetű helyneveket. Így a zalamegyei *Harkály*-t, amely természetesen nem a 'zörögni' jelentésű *hrkal'* ige nem létező *hrkal'* származékából való, hanem a magyar *harkály* szóból, esetleg hasonló személynévből. A *harkály* szó szerinte »nyilvánvalóan« szlovák eredetű, ami természetesen egyrészt azért nem lehetséges, mert ilyen szó a szlovákban nincs, másrészt a *harkály*-nak kielégítő finnugor etimológiája van. (vö. Bárczi, SzófSz.)

Hasonlóan téves a *Hany* helyneveknek a szlovák *hony* 'dülök' szóból való származtatása. A név a 'mocsár' jelentésű magyar *hany* szóból való, amely viszont — mint *Kálmán Béla* a bebizonyította — szintén finnugor eredetű (MNy. XL, 110).

Természetesen nem vehető komolyan a *Hodos* helynévnek (Veszprém m.) egy szlovák *Hodoš*-ból való származtatása sem. A név számos más alakulattal együtt a *hód* származéka, amely eredetileg rövid *u*-val, majd *o*-val hangzott. Valószínűleg ide tartozik a baranyamegyei eltűnt *Hodács* is, annál inkább, mert eredetileg patakot jelölt (1358 : fl. *Hodach* Zichy Okm. III, 118 ; 1411 : poss. *Hodach* i. m. VI, 152 ; Cs. III, 439). Bizonyos azonban, hogy a *God* > szlovák *Hod*-tőhöz semmi köze. Akkor már valószínűbb, hogy a szláv *Chod*-tő rejlik benne, amelyből szintén sok helynév alakult.

A tolnamegyei *Horbi* puszta, amelyet *Stanislav* a katonai térkép alapján idéz, egyszerű elnézés *Horhi* helyett (Lipszky, Cs. III, 430). Hogy a somogymegyei Endréd határából a katonai térkép alapján felhozott *Horcó*-harasznak egy szlovák *horcová*-hoz semmi köze, az abból is kitetszik, hogy ilyen nevek a szlovákban nincsenek, *Stanislav* sem idézi őket. Amíg ennek az adatnak a hitelességéről meg nem győződünk, nincs értelme az etimológiáját találgatni. Ugyanez az eset a zalamegyei Újudvar határában a katonai térképen szereplő *Hordusnak* erdőnévnel. *Stanislav* egy szlovák *Hradečnik*-ből magyarázza, de ez egyszerű ötletnél többnek nem tekinthető. Sajnos, e nevet másunnan igazolni nem tudjuk.

Körülbelül ugyanez a helyzet a Tolna megyéből a katonai térképek alapján felhozott *Csihari* malom és *Csuhus* dülőnévekkel. Magyarázatukat egyelőre nem érdemes megkísérelni, bár játszva lehetne *Stanislav*-nál sokkal jobb magyarázatot is találni — A veszprémmegyei *Kabóka* puszta nevét *Lipszky* *Habóka* alakban közli, *Stanislav* pedig nem tudni mi alapján *Hoboká*-nak írja és egy szlovák *Hlboká*-ból származtatja. Nyilvánvalóan tévedés.

Stanislav a szlovák *huba* 'gomba' szóból származtatja a dunántúli *Huba*, *Hobaj* helyneveket is :

1. *Hobaj* Sopron m. (1250 : *Hoboy* HO. VI, 58 ; 1265 : *Hobay*, *Hubay* ÁÜO. III, 123 ; III, 123 ; Cs. III, 611).

2. *Hobaj* Zala m. (1382 : Laurentius f. Laurentii de *Hobay* ZO. II, 187 ; 1495 ; 1495 : Nicolaus *Hwbay* de *Hwba* Cs. III, 62).

3. *Hoba* Komárom m. (1431 : Cs. II, 502).

4. *Hobol* Somogy m. (1342 : *Hoboy* MStr. III, 420 ; 1409 : *Kylseuhubay*, *Belseuhubay* Cs. II, 612).

Azonban nem lehet belátni, hogy miért nem eredhetnének ezek sokkal inkább a *Huba* személynévből. Van egy *Hubcsa* személynév is az Osl nemzet-ségnél is (1258 : *Hubcha* HO. V, 31), amely nyilván a *Huba* személynév származéka.

Ugyanez az eset a *Harka* helynévvel. Négy ilyen helynevet ismerünk :

1. *Harka*, Sopron m. (1245 : *Harka* Cs. III, 609).

2. *Harka*, Komárom m. (1360 : de *Harkay* Cs. III, 501).

3. *Harka* dűlő a zalamegyei Kál-völgyben (Ethn. 1914 : 341 = *H o l u b*, Zala m. tört. I, 14).

4. *Harka* puszta Kiskúnhalas mellett, Tászlár, Kötöny, Bodoglár, Tajó szomszédságában (1676, 1680 : *Harka*, *S z a r k a* *G y u l a*. A váci egyházmegye tört. Vác, 1940. 76).

A sopronmegyei *Harká*-val kapcsolatban említi *M o ó r*, hogy bár a helynév a *harka* méltóságnévből származhatik, gondolni lehetne a szláv *gorka*, szlovák *horka* 'kis hegy' szóra is, mert a *Harka* mellett emelkedő kúpalakú hegyet, a Harkauer Kogelt a szlávok *Gorká*-nak neveznék. Ezt a feltevést *S t a n i s l a v* a legteljesebb mértékben elfogadja. Azonban e feltevés ellen szól az első adat *a*-ja, amely aligha származtatható a szláv *o*-ból, annál kevésbé, mert a *gorka*, névben itt másodlagos nyúlás van (cseh *hůrka*, szlovák *hôrka*, lengyel *górka*), amely a jer kiesése következtében keletkezett új akut alatt fejlődött. Nem valószínű, hogy egy hosszú *ó*-nak a magyarban rövid *a* legyen a megfelelője. A négy helynév egybehangzó *a*-ja világosan mutatja, hogy a névben eredetileg rövid *o* vagy *a* állt. Nincs tehát semmi okunk, hogy elveszük *P a i s D e z s ő* magyarázatát a magyar *charchas* méltóságnévből.

Nem fogadhatjuk el a *Bahna*, *Bonyhád* neveknek a szlovák *bahno* 'mocsár' szóból való magyarázatát sem :

1. *Bahna*, Zala m. (1264, 1377, 1468 : *Bahna* Cs. II, 735), = a mai Hetyefej, Rigóc határában.

2. *Bonyhád*, Tolna m. (1401 : *Bachnya*, *Bachnyan*, 1413 : *Bahnyan* Cs. III, 419).

3. *Bonyha*, Kisküküllő m. (1291 : *Bahna* HO. VI, 376 ; *Bohna*, *Bahnia* stb. Cs. V, 862).

Nyilvánvaló, hogy e nevek azonos eredetűek, és nem különbös, hogy a kisküküllőmegyei *Bonyhá*-tól nem messze volt egy *Bua* (1431 : *Benyebua*) Cs. V, 869) is.

Mint már kutatóink régen bebizonyították (Melich, Jakubovich, Pais⁴), neveink Anonymus-nál és a Képes Krónikában szereplő két testvér, *Bua* és *Bucna*, illetőleg *Buhna* nevéből származnak és a szlovák 'mocsár' jelentésű *bahno* szóhoz semmi közük nincs.

Az ormánsági eltűnt *Huruskolc* nevéből Stanislav egyenesen azt következteti, hogy a szlovákság egészen a Dráváig terjedt. A név kétségtelenül a 'körte' jelentésű *gruša*, cseh és szlovák *hruša* szóból való. Azonban e szónál a helyzet az, hogy a szerb-horvátban és szlovénben nem *gruša* van, mint ahogy a többi szláv nyelvek megfelelői alapján várni lehetne, hanem *kruša*. E mellett azonban a horvátban és szlovénben egy *hruša* alak is él (Bernecker, EtWb. I, 358), amelyből az egész horvát és szlovák területen nagyszámú helynév is alakult (*Hruševac*, *Hruševac*, *Hruškovac*, *Hruškovec*, *Hruškovica* stb.; vö. Dickemann: AECO. VI, 164). Az ormánsági *Huruskolc* tehát egy horvát *hruškovcb*-ből származhatik, és így nincs szükség itt szlovákokat feltételezni.

A szlovák $g > h$ fejlődés adatai közé felveszi Stanislav a dömösi prépostság 1138-as alapítólevelében több vidékről is említett *Behi* és *Behu* személyneveket is. Ezeket ő a szláv *běgati* ige származékaként feltételezett **Běgъ* személynévnek szlovák *Beh* alakjával veti egybe. Csodálatosképpen — ami különben más magyarázatainál is feltűnik — egyszerre nem ismeri a magyar szakirodalmat, amint az az ő nézetével ellenkezik, bár a szláv etimológiáknál egyébként minden magyar részről jövő véleményt gondosan számon tart, azaz a magyar szakirodalom egyáltalában nem ismeretlen előtte. E nevek esetében is meg sem említi Pais Dezső magyarázatát, hogy a *Behi*, *Behu* *Beu* stb. nevek a török *bāγ* származékai (MNy. XXIII, 503), holott ezekből a nevekből a szlovák hangtörténetre nézve messzemenő következtetéseket is mer levonni. Ugyanis erre, az 1138-as oklevélben előforduló két személynévi adatra építi föl azt a teóriáját, hogy a $g > h$ fejlődés a szlovákban nem a XIII. század elején ment végbe, ahogy eddig tudtuk, hanem már a XII. század első felében megindult. Ezt a véleményét a most tárgyalt munkáján kívül külön is megírta, bár sok sikert nem aratott vele, mert a szlavisták — bár a magyar névanyaghoz nem sokat értenek — Stanislav névmagyarázatait nem érzik kielégítőknak. Ennek a szkepszisnek adott legutóbb is hangot Antonin Dostál a *Slavia* legújabb számában (XX 442). Dostál bevallja, hogy Stanislav könyve egyáltalában nem győzte meg és ezért a kérdést nem látja megoldottnak. Szerinte ennek tisztázására új munka szükséges, amelyet azonban a szlavisztikának és finnugrisztikának (értsd: magyar nyelvtudomány-*lnak*) együttesen kell elvégeznie.

Végül felhozom még, hogy Stanislav a *Keszthely*, *Kesztölc* nevekben is nyugati szláv, tehát szlovák helynévadást lát. A nyugati szláv nyelvekben ugyanis a latin *castellum*-ból származó *kostel* szó (cseh *kostel*, szlovák *kostol*,

⁴ MNy. VII., 182, EtSz. I., 491, MNy. XXIII., 329, Scrip-Rer. Hung I. 69.

lengyel *kościół*) 'templom'-ot jelent. Azonban a dunántúli helyneveknél nincs semmi támpontunk arra nézve, hogy e nevek a 'templom' jelentésű *kostel*-ből származnának és így okvetlenül nyugati szláv eredetűek lennének. Hogy egyébként a *kostel* nem kizárólag a nyugati szlávoknál élt, hanem délszláv területen sem volt ismeretlen, bizonyítja, hogy e név a Balkánon 8-szor fordul elő: szlovén területen egyszer (*Kostel*), horvát területen háromszor (*Kostel*, *Kostelj* és *Kostelić Selo*), szerb területen kétszer (*Kostol* és *Kostolac*), bolgár területen pedig kétszer (*Kostel* és *Kosteleva*) található. Azt meg talán még *Stanislav* sem merné állítani, hogy mindezek a területeken valaha nyugati szlávok éltek. A mi neveink is, mint *Pais Dezső* kimutatta (MNy. XLV, 107) a latin *castellum*-ból származó és 'vár' jelentésű *kostel* szóból valók. Sőt, mivel a magyar nevek első szótagjában nyílt *e* van (*Keszthely*, *Kesztlőc*), valószínűbb, hogy a szónak a dunántúli szlávok nyelvében nem *kostel*, hanem *kastel* alakja volt.

A dunántúli szlávoknak szlovák jellegét tehát sem *Melichnek*, sem *Moórna*k, sem *Stanislav*nak nem sikerült bebizonyítania. Mert vagy a kritériumok nem voltak kielégítők (pl. *Melichnél*, *Moórnál* és részben *Stanislavnál*), vagy pedig a névmagyarázatok voltak hibásak (főleg *Stanislavnál*, de részben *Moórnál* is). Márpedig megbízhatatlan érvek alapján semmiféle kérdést eldönteni nem lehet.

Nekem a dunántúli szlávok hovatartozására vonatkozólag kezdettől fogva más volt a véleményem. Már *Melich* Honfoglaláskori Magyarországról a *Rocznik Slawistyczny* X. kötetében megjelent ismertetésében is kifejeztem kételyeimet *Melichnek* erre vonatkozó véleményével szemben. Valamivel határozottabban foglaltam állást az 1938-ban megjelent Magyarország népei a XI. században c. munkámban, azonban az akkor rendelkezésemre álló adatok nem tették lehetővé, hogy álláspontomat részletesebben fejtssem ki. Ezt a régi adósságomat újabb kutatásaim alapján és nem utolsó sorban *Stanislav* elfogadhatatlan véleményének ösztönzésére most szeretném leróni.

Mint az eddigi fejtegetésekből is nyilvánvaló, szerintem a dunántúli szlávok nem nyugati szlávok, azaz szlovákok, hanem délszlávok voltak. Ennek a bizonyítását három kritérium alapján fogom megkísérelni. Ez a három kritérium: 1. az *l* epentheticum, 2. az *l* az ősszláv *tl*, *dl* helyén és 3. az ősszláv *t + j* hangkapcsolatnak magyar *ty* megfelelése.

1. Az *l* epentheticum fontosságáról már megemlékeztem azokkal a nevekkel kapcsolatban, amelyekben *Stanislav* szerintem helytelenül az *l* epentheticum hiányát véli felfedezni és így e neveknek nyugati szláv jellegét igyekszik bizonyítani. Ezek a magyarázatai, mint láttuk, elfogadhatatlanok. Viszont olyan helynevek, amelyekben *l* epentheticum van és amelyek ezért nyugati szlávok nem lehetnek, kétségtelenül vannak. Ezekre először én hívtam fel a figyelmet a már említett Magyarország népei c. munkámban. *Stanislav* magyarázataimat kivétel nélkül elfogadja ugyan, azonban belőlük csak délszláv

szigetekre hajlandó következtetni. Tehát maga Stanislaw, a szlovák teória legtúlzobb képviselője sem kételkedik e helynevek délszláv jellegében.

A kérdéses helynevek a következők:

a) *Garablyán*, ma *Grébli*, Salamonfa része, Sopron m. (1319, 1323: *Garablyan*, 1466: *Gereblyen* Cs. III, 608). A név egy szláv **grab-jane* név délszláv *grabl'ane* alakjának átvétele (a *grab* ,som' szóból).

b) *Koromla*, Veszprém m. Zirc körül (1364: *Kurumpla*, 1404: *Koromla*, 1427: *Korompla*, 1480: *Koromplya* Cs. III, 239). A név a *kręō* ,kicsi' szóból alakult személynévből való (*kręp-lja*).

c) *Dumbul* (1268: de ponte *Dumbul* ÁUO. III, 192), a Somogy megyei Bárd határában. < délszláv *dębljъ* < szláv *dębjъ* (vö. szerb-horvát *Dublje* helyneveket).

d) *Rupoly*, Somogy m. (1230: *Rupul* ÁUO. I, 279; Cs. II, 638). < délszláv *Rupljъ*, a *rupa* ,gödör' szóból (vö. a szerb-horvát *Ruplje* helyneveket).

e) *Szeremle*, régen *Szeremlyén*, a Duna balpartján Pest megyében (1323: *Zeremlyan* Zichy O. I, 236; 1331: *Zeremlian* Zichy O. I, 372; 1364: *Zeremlen* Cs. II, 191). Mint azt *Melich* bizonyította (MNY. XXV, 109), a név délszláv képzés a *Szerém*-helynévből (*Srěmljane*) és ,szerémiek' a jelentése.

2. A második kritérium esetében szintén az a helyzet, mint az *l* epentheticumnál. A nyugati szláv nyelvek itt is eltérnek a déli (és keleti) szlávoktól. A *tl*, *dl* hangkapcsolat ugyanis csak a nyugati szláv nyelvekben marad meg, míg a déli és keleti szláv nyelvekben *l* a megfelelője (pl. *plet-lъ*, *plet-la*, *plet-lo*: cseh *pletl*, *pletla*, szlovák *pletol*, *pletla*, lengyel *plotl*, *plotla*, míg szerbül *pleo*, *plela*, oroszul *plěl*, *plelá*). Hasonlóan *padlъ*, *pad-la*, *pad-lo*: cseh *padl*, *padla*, szlovák *padol*, *padla*, lengyel *padł*, *padla*, ezzel szemben szerbül *pao*, *pala*, oroszul *pal*, *pála* van).

Területünkön ez a jelenség egy névcsoportban jelentkezik, amely a ,telep' jelentésű szláv *sedlo* (~ nyugati szláv *sedlo*, déli és keleti szláv *selo*) szóból származik. Ez a név Veszprém, Vas és Zala megyében összesen kilencszer található, de kivétel nélkül *l*-lel:

a) *Szeleste*, Vas m. (1270: *Zeleste* Cs. II, 796).

b) *Szóce*, Vas m. (1406: *Zelche* Cs. II, 801).

c) *Szölnök*, Vas m. (1387: *Zelnuk* Cs. II, 796).

d) *Szelce*, Zala m. (1265: *Zelche* Cs. III, 103).

e) *Szóc*, Zala m. (1275: *Zelch* Cs. III, 112).

f) + *Szelc*, Zala m. (Nova mellett) (1267: *Zelch* Cs. III, 113).

g) + *Szelec* Zala m. Nagykanizsától északra (1406: *Zeelech* Cs. III, 125).

h) + *Szele-Szigete*, Zala m. (1299: *Scelescygete* ÁUO. X, 362; Cs. III, 111).

i) *Szücs*, Veszprém m. (1086/XII. sz.: *Zelch* PRT. VIII, 275; 1249: *Scelch* i. m. 291; 1348: *Seulch* i. m. 326; stb.).

Az utóbbi a régi adatok tanúsága szerint nem a magyar *szücs*-ből való, hanem egy délszláv *Se lъčb*-ből származik. Bár *Stanislaw* e nevek egy részét

ismeri, azonban úgy gondolja, hogy ezek a szlovák nyelv középső nyelvjárásából valók, ahol néhány szóban ez a sajátság valóban megvan. Azonban — mint látni fogjuk — ez ebben a nyelvjárásban délszláv sajátság, és csak a XII—XIII. századtól kezdve, délszláv elemek keveredése révén honosodott meg.

3. A harmadik kritériumról, a szláv *t + j*-nek megfelelőeiről azzal kapcsolatban szóltunk, hogy *Stanislav* 2—3 névnél a nyugati szláv *c*-s megfelelést próbálta megtalálni. Ez — mint láttuk — nem sikerült. Ezzel szemben azonban a *t + j*-nek szerb-horvát, illetőleg ószlovén (most nem az ógyeházi szláv-nak ilyen elnevezéséről, hanem a mai szlovén nyelvnek X—XI. századi őseről van szó ma) *t'*-nek szerbül *č = řš, řš*, szlovénül, kaj-horvátul *č*), a magyarban *ty* felel meg. E nevek Sopron, Veszprém Vas, Zala, Somogy, Baranya megyékben fordulnak elő. Hogy Komáromból, Fejérből és Tolnából nincsenek adataink, ez összefügghet azzal is, hogy ezeken a területeken a szlávok nyomát is nehéz kimutatni.

Az idetartozó adatok a következők:

a) *Hetye* Sopron m. (XIII. sz.: *Heghe* ÁUO. X, 445; 1313: *Hege*, 1432: *Hethye* Cs. III, 610).

b) *Hetye*, Vas m. (1338: *Hege* Cs. II, 755).

c) *Hetye*, Zala m. (1264: *Heghe* Cs. III, 61).

E nevek egy szláv *Chot-ja* vagy *Chot-je*, délszláv *Choře* megfelelőjének átvétele. A *Chot* fő helynevekben és személynévben egyaránt gyakori. A *-ja, -je* birtokos képző. *Stanislav* szerint ezek egy szlovák *Hatě*, alakból származnának, de — mint láttuk — a szlovák *t + ě*-nek a magyarban *t* felelne meg.

d) *Gétye*, Vas m. (1348: *Geche* Cs. II, 750).

e) *Gétye*, Zala m. (1275: *Gegye*, 1385: *Getye* Cs. III, 55).

A nevek egy szláv *Gotnja* vagy *Got-je* alakból valók. A *Got* nére vö. a szerb-horvát *Gotovac, Gotovec, Gotnja Vas, Gotovlje*: lengyel *Goca* helynév, amely a mi nevünknek képzés szempontjából teljesen megfelel.

f) *Vétyem*, Zala m. (1389: *Vechyen* Cs. III, 123). Egy szláv *Vetjěn* személynévből (vö. lengyel *Wiecanowo*, ócseh *Věcen* személynév stb.).

g) *Ventye*, Baranya m. (1370: *Venche* Cs. II, 535) < szláv *Vet-je*, ugyanabból a tőből, mint a cseh *Václav* első része. Ennek délszláv jellegét *Stanislav* is elismeri.

h) + *Lelitye*, Veszprém m. (1438: *Leelith*, XV. sz.: *Lelythy* Cs. III, 240) < szerb-horvát *Leliće*, vö. a szerb-horvát *Lelići* helyneveket.

i) *Herbortya*, Zala m. (Zalamindszent régi neve: 1473: Mendszenth alio n. *Herborthya* Cs. III, 83) < délszláv birtokosképzés a német *Herbert* személynévből.

k) *Ketye*, Somogy m. (1250: *Keche* Cs. II, 620).

l) *Ketye*, Somogy m. (1279: *Keghe* Cs. III, 620).

E nevek valószínűleg a „macska” jelentésű *kot* szóból alakult *Kot* személynév származékai (*Kot-ja*).

m) *Vitya* (1220 : *Wicha* Cs. II, 580).

A *Vit* személynév *-ja* származéka (vö. szlovén *Vič* helynevet).

n) Ide sorolom a Zala megyei *Tagyon* helynevet is (1292 : *Thogon* PRT. VIII, 302, Cs. III, 114), amely talán egy szerb-horvát *tudjin* név mása (vö. szerb-horvát *Tudjin* helynév, Valkóban Villa *Tugia*, *Tugya*, *Tudincz* Cs. II, 358) és az „idegen” jelentésű *tudji* szóból való. Szlovákul ez a szó *cudzy*, tehát szóba sem jöhet.

o) Végül ide veszem a Zala megyei *Türje* helynevet, amelynek különböző régi változatai (*Gürle*, *Jurle*, *Tyurle*, *Turle* : 1230 : *Gurle* Zala Okl. I, 5, *Jurle* ÁUO. VI, 493 ; 1211 : *Therle* Zala Okl. I, 5 ; 1267/1270 : *Churla* W. VIII, 162 stb.) kétségtelenül bebizonyítják, hogy eredetileg *Tyürlye* volt az alakja. Véleményem szerint egy délszláv *Ćurilja* helynévből való, mely viszont a *Cyryll* névnek szerb *Ćurilo* alakjából való⁵. Nem lehetetlen, hogy *Cyryll* és *Methód* emléket őrzi. *Türje* ugyanis a középkorban egy gazdag premontrei prépostság székhelye volt.

Nézetem szerint tehát a Dunántúl szláv lakosságának délszláv jellegéhez nem férhet kétség. De — amint ezt már egyszer a szememre vetették — „hol volt a határ a nyugati és déli szlávok között, ha t. i. a Duna két partján lakó szlávok között különbség nem volt? Erre már egyszer válaszoltam az *Études Slaves et Roumaines* 3. füzetében. Ott ugyanis bebizonyítottam, hogy a Vág, Nyitra, Garam és Ipoly környékének a Középhegységtől délre eső részén szintén délszlávok laktak, mert e terület helyneveiben ugyanezek a sajátságok mutatathatók ki, mint a Dunántúlon. Ezeknek a délszláv jellegű törzseknek az északi megyék nyugati szláv lakosságába való keveredésének tulajdonítom a közép-szláv nyelv néhány délszláv jellegű sajátságát is.

Arra a kérdésre azonban, hogy ez a délszláv jellegű szlávok közelebről hova tartozott, vajjon szlovén, kaj-horvát, vagy sto-nyelvjárású szerb jellegű volt-e, helyneveink alapján eldönteni nem lehet.

HOZZÁSZÓLÁSOK

HADROVICS LÁSZLÓ :

Az elhangzott előadáshoz két szempontból szeretnék hozzászólni. Egyrészt délszláv nyelvtörténeti szempontból szeretném az előadó által említett néhány jelenséget részletesebben megvilágítani, másrészt szeretném az előadásnak messzebbmenő tanulságait is levonni.

5. Vö. Kniezsa, Helyesírásunk története 45.

1. Az előadásnak abban a részében, amely az eredeti $t + j$, $d + j$ hangkapcsolatok délszláv megfelelőit érintette, az előadó utalt arra, hogy a szlovénben a $d + j$ kapcsolatból valószínűleg nem fejlődött azonnal j , hanem először d' s csak később j , tehát a mai szlovén *meja* 'határ' alakot valószínűleg egy *med'a*-féle alak előzhette meg, erre utalna a freisingeni ószlovén emlék egy szava. A szlovén fejlődést valószínűvé teszi a kaj-horvát és részben a ča-horvát is, amely nyelvjáráásokban nemcsak régen, hanem még ma is az eredeti $d + j$ hangcsoport helyén hol j , hol d' (dj) jelentkezik. Ez a kaj-horvátban közzismert tény, s ezt mutatja pl. a XVI. századi és későbbi írók nyelve is. Azt azonban, hogy ilyen esetekben mikor jelentkezik d' és mikor j , egyelőre tüzetesebben nem vizsgálták meg. A ča-horvát nyelvjárásról általában azt tanítja a szlavisztika, hogy a szlovénhez hasonlóan itt is az eredeti $d + j$ kapcsolatnak j a folytatása. Ez általában így is van, de vannak a ča-horvatnak is olyan tájszólásai, amelyekben j és d' egymás mellett élnek s ilyen tájszóláson alapszik pl. a Nyugat-Magyarországra vándorolt, čakavštinát beszélő horvátok régi irodalmi nyelve is, melyet éppen most dolgozok fel. Ezeknek a nyugatmagyarországi čakavácoknak a nyelvében a régi $d + j$ kapcsolatnak sajátos kettős megfelelője mutatható ki. Bizonyos helyzetben szinte kizárólag j jelentkezik. Így a frekventatív igékben és némely főnévben:

a hoditi igéből van képezve dohajati, prihajati stb.

zbuditi	«	«	«	zbujati
ugoditi	«	«	«	ugajati
usladiti	«	«	«	uslajati
ponuditi	«	«	«	ponujati
puditi	«	«	«	pujati

hasonlóképp mindig j -vel fordul elő a *žaja* 'szomjúság' szó is, mindössze egyszer van *ugoditi*-val szemben *ugajati*.

Másrészt az i -tővű igék multidejű szenvedő igenevében szinte kizárólag d' jelentkezik

igy a roditi	igéből rodjen
osloboditi	« oslobodjen
potverditi	« potverdjen
osuditi	« osudjen
odrediti	« odredjen
zasaditi	« zasadjen stb.

csak egy igénél fordul elő *odrejen* alak is. Hasonló jelenség látható az *andjel* főnévben és a melléknevek középfokában: *tvrd ~ tvrdji*. Ezt a kettősséget lehetne esetleg dialektuskeveredéssel magyarázni, t. i. fel lehetne tenni azt, hogy ebbe a horvát nyelvjárásba már régebben olyan horvát nyelvjárásnak egyes szavai hatoltak be, amelyben a $d + j$ folytatása minden esetben d' . A nyelvjáráskeveredés azonban aligha adna ennyire következetesen ismétlődő megfeleléseket. Véleményem szerint itt inkább egy félúton megrekedt fejlődési tendenciáról van szó. A felsorolt adatok, amelyeket természetesen szaporítani lehetne, arról tanúskodnak, hogy $d + j$ helyén a hang előtt j áll, e , i hang előtt pedig d' vagy általánosabban megfogalmazva: a $d + j$ hangkapcsolat fejlődési tendenciája az volt, hogy a veláris sorba tartozó magánhangzók előtt j -vé vált a palatális sorba tartozók előtt megmaradt d' fokon. Valószínű, hogy így

indulhatott meg a fejlődés eredetileg a szlovénben is s ott is előbb lehetett pl. a *meja*, mint a *rojen*. Erre látszik utalni a freisingeni ószlovén *ge* = *d'e* partikula, a *meja* típusra ilyen régi időből nincs példánk, talán a középkori szlovén helynévanyag tüzetes átvizsgálása után lehetne e tekintetben biztosat mondani.

Később a čakavštínában és kajkavštínában ezt a kikövetkeztethető régebbi állapotot nagyarányú belső keveredés zavarta meg, amely olyan szavakból, elsősorban főnevekből, melléknevekből, melléknevek középfokából indult ki, amelyeknek ragozásában az eredeti *d + j* kapcsolat után hol *i* hol *e*, hol pedig *u* és *a* állt (később *o* is) s ezekben a szavakban hol a *j*, hol pedig a *d*-győzött általánosan, tehát az eredetileg feltételezhető *tud'i*, *tuja*, *tud'e* melléknevből lett *tuji*, *tuja*, *tuje*, az eredetileg feltételezhető **tvrđ'i*, **tvrja*, **tvrđ'e* középfokú melléknevből lett *tvrđji*, *tvrđja*, *tvrđje*.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az eredeti *d + j* hangcsoport délszláv fejlődésében a szerb-horvát irodalmi nyelvi *dj* és a szlovén *j* között kimutatható egy észak-déli irányban fekvő átmeneti nyelvi sáv melyben *dj* és *j* egyaránt jelentkezik s mivel ennek az átmeneti nyelvi zónának északi határa éppen a Dunántúllal érintkezik, ezt a jelenséget a dunántúli helynevek magyarázatánál feltétlenül figyelembe kell venni, amint azt az előadó is tette.

Az eredetileg egymás mellett álló *t + j* és *d + j* kapcsolat fejlődésétől teljesen elüt az olyan kapcsolat fejlődése, amikor a két hang között redukált magánhangzó áll, tehát a csoport *-tj-*, *-dj-*. Az ilyen hangcsoport mind a szlovénben, mind a kajhorvátban megmarad *tj* illetőleg *dj* kiejtéssel, míg a szerb-horvát irodalmi nyelvben ez is *č*, ill. *đ* lesz.

pl. *cvětsje* > *cvetje*, ill. *cveće*

milosrděje > *milosrdje*, ill. *milosrđe*.

Ilyenformán semmi szükség sincs arra, hogy a zalamegyei *Gerengye* dülőnevet a szlovákból magyarázzuk, ez nagyon is elfogadhatóan megmagyarázható a horvátban is meglevő *grēda* < *grēda* 'lápos réten levő földhát' szóból *-bje* képzővel. Ezzel a képzővel a szomszédos Muraközben is több régi helynév alakult: *Brezje*, *Bukovje*, *Pomorje*. Az eredeti *Grēd̄be* helynevet a magyar átvehette *Gerengye* alakban.

A dunántúli helynevek magyarázatában egy másik szláv hangtani kérdéssel kapcsolatban szeretnék olyasvalamire rámutatni, amire Stanislav nem igen gondolt. Ez a denazalizáció időpontjának kérdése. Ismeretes, hogy a magyar nyelv legrégebb szláv jövevényszavai között számos olyan van, amely még a régi szláv nazálisok emlékét őrzi mint pl. *rend*, *galamb* stb. Ugyancsak a dunántúli szláv eredetű helynevek között is van több olyan, amely a magyarban meg-, honosodott alakjában a régi szláv nazálisok emlékét őrzi. A Dunántúlt környező szláv nyelvekben, mint a kajhorvát, szlovén, hazai szlovén (vagy vend), szlovák a nazálisok idővel elvesztették nazális elemüket a régi *red* helyett *red*, a régi *golgb* helyett *golub*, *golob* ejtődik a horvátban, szlovénben stb.

Az általános fejlődési tendencia azt mutatja, hogy nyilván ez történt volna a dunántúli magyarság között élt szláv szórványok nyelvében is, ha ezek a szórványok időközben bele nem olvadnak a magyarságba. Felmerül mármost az a kérdés, hogy a Dunántúl déli és délnyugati perifériális területeitől eltekintve, ahol a szlávok mai napig megtartotta a nyelvét, éltek-e még a középkorban a magyarság közé ékelődött olyan szláv szigetek, amelyek már denazalizált szláv dialektust beszéltek. Mert nyilván csak ilyen szlávok nyelvéből vehettek volna át a magyarok nazális nélküli *Putyin*, *Huba*, *Boleta*, *Obreta*, *Geregye* alakokat, *Petin*, *Gqba*, *Bol'eta*, *Obreṭa*, *Grēd-ja* helyett. Ilyen feltevéseknél

mindig külön meg kell helyileg vizsgálni, hogy a feltételezett átvétel és a vele kapcsolatos hangjelenség korában kimutatható-e ott még szláv nyelvet beszélő csoport, egyébként nem szabad ilyen szláv neveket operálni. Hogy mikor ment végbe pl. a Dunántúllal határos kajhorvát és a Dunántúlba eső vend nyelverterületen a denalizáció, azt nem tudjuk pontosan megmondani éppen e nyelvek hangtörténetének kidolgozatlansága miatt. S ezért minden olyan dunántúli helynévmagyarázatot, amelyben már ilyen denalizált szláv alakok átvételével kell számolnunk, csak fenntartással fogadhatunk, amint azt az előadó is tette.

A szláv helynévmagyarázatoknak általában elhanyagolt oldala a helynévtípus kérdése. Sokszor szlavisták is, de még inkább szlavisztikával csak mellékesen foglalkozók meglegesznek azzal, hogy valamely helynév magyarázatához keresnek egy többé-kevésbé elfogadható alapszót s ebből valamely ismert szláv képzővel származékot konstruálnak, annak a vizsgálatával azonban nem igen törődnek, hogy az így nyert konstrukció hogyan illeszkedik bele az illető vidék helynévtípusai közé. Stanislav is sokszor ilyen módon jár el. Ez természetesen összefügg azzal, hogy éppen a dunántúlt környező szláv területeknek mint a kajhorvátnak és vendnek nemcsak helynévanyaga nincs rendszerezve, de még általános szóképzésének története sincs kidolgozva. A magyar nyelvészetben éppen részben előadó tagtársunk kutatásai folytán a társadalmi fejlődés nyomozásával párhuzamosan a helynevek vizsgálata annyira haladt, hogy bizonyos helynévtípusokról már tudjuk azt, hogy mikor jelennek meg vagy mikor szűnnek meg. Szilárd meggyőződésem, hogy rendszeres kutatással a szlavisztikában is tudnánk ilyen eredményeket elérni s bizonyos valószínűtlen, taláalomra konstruált etimológiákat már olyan alapon is el lehetne vetni, hogy az illető vidék és korszak helynévadási gyakorlata nem igazolja őket. Ha pl. a Muraközben 107 elfogadhatóan megmagyarázható középkori helynév közül 54 részint közszóból, részint személynévből az *-ъць* képzővel alakult és ilyen típusú helynév a szomszédos vendvidéken is bőven akad, akkor nagyon valószínű, hogy a vasmegyei *Terebec* név is inkább ilyen képzésnek fogható fel, mint egy *-itjo-* képzős alakulatnak, melyre közel s távolban nem tudunk példát felmutatni. Ilyen körülmények figyelembevételével az ember mindjárt óvatosabban, de egyben biztosabban is etimologizál.

2. Ezek a tárgyi megfontolások ébresztettek bennem további gondolatokat hazai szlavisztikánk feladatait illetően, amelyeket itt röviden befejezésként szeretnék elmondani. Az előadó tagtársunk részéről érintett vitás kérdések főképp abból adódnak, hogy még sok mindent nem végeztünk el, ami a biztos nyelvészeti és településtörténeti következtetésekhez szükséges. Megbízható nyelvészeti megállapításokat s ezekből továbbmenő történeti következtetéseket csak nagymennyiségű és filológiaiag gondosan előkészített nyelvi anyagból lehet levonni. Mennyire biztosabban mozognánk pl. az előadó által érintett számos kérdés tárgyalásában ha pl. össze lennének gyűjtve a régi dunántúli szláv eredetű és szlávgyanús helynevek és személynévek, ha ki lenne dolgozva pl. a vend nyelvnek legalább a részletes hangtörténete és szóképzése, ha össze lennének gyűjtve a vend családnevek s hogy ne is említsem ha pl. rendelkezésünkre állna a kaj-horvát nyelv történeti szótára és mondjuk fel lenne dolgozva a szóképzése. Nem mondom, hogy mindezt nekünk kell elvégeznünk, de vannak feladatok, amelyeket csak mi tudunk megoldani, mert mi vagyunk az anyag birtokában. Csak egy példát említek: az Országos Levéltárban többek között Vas, Zala és Somogy megyékre vonatkozó kötetekre menő urbárium-anyag

van. A cédulakatalógus alapján ez az anyag könnyen kezelhető. Az urbáriumok nyelvi szempontból természetesen nem egyformán értékesek, némelyik szűkszavúan, az egyes községekben csak a telkek számát jelöli meg, némelyik azonban a jobbágyságot részletesen összeírja és így ontja a bőséges névanyagot. Ha majd valaki az ilyen típusú forrásokban heverő gazdag nyelvi anyagot felszínre hozza és rendszerezi, egyszerűbben tisztábban fogunk látni a dunántúli szlávok nyelvének kérdésében.

ANGYAL ENDRE:

Kniezsa előadása csak arról győzött meg, hogy a honfoglaláskori Dunántúl déli és nyugati területein valóban délszláv lakosság élt. A Balatontól északra fekvő területen nem látom ilyen világosan a helyzetet s így azt sem tartom lehetetlennek, hogy a Balaton és a Szlovák Érchegeység közt esetleg — Kniezsa idevágó véleményével ellentétben — tényleg élhetett szlovák lakosság, talán délszlávokkal keverten. Mindenesetre úgy látszik, hogy ez valami »átmeneti terület« volt. Sajnálom továbbá, hogy Kniezsa megállt a helynevek kutatásánál s nem vette figyelembe a szláv jövevényszavak problematikáját, valamint azt a problémakört, amelyet S i m o n y i Zsigmond (Mariánovics Milán néven írott cikkeiben) már olyan szellemesen próbált fejtegetni: a magyar nyelvbe átjutott szlávos szerkezetek kérdését. Ezek a problémák is érdekesek lettek volna, éppen a Dunántúl és a honfoglaláskori magyar-szláv érintkezések szempontjából. A helynevek kutatásának nem szabad öncéllá válnia: bele kell illeszkednie a magyar-szláv társadalmi, történelmi, művelődési kapcsolatok kutatásába. A honfoglaláskori Dunántúllal foglalkozó szlávvisztika fontos szolgáltatásokat tehetne például a magyar irodalom kutatásának, ha Molnár Erik történelmi, Gáldi László irodalomtörténelmi kezdeményezéseit folytatva, megpróbálná kibogozni azokat a szálatokat, amelyek szellemi kultúránk kezdeteit a pannóniai szlávokhoz fűzik. Ismeretes, hogy a nemzetközi szlávvisztika (gondolok itt elsősorban Grivec professzornak a második világháború előtt megjelent könyvére) sokat foglalkozott Pribina és Kocelj dunántúli fejedelemségének kérdésével és a gyérszámú források ellenére is sok adatot vagy meggyőző hipotézist hordott össze. Ezeket a nyomokon halad tovább archeológiánk is: gondolok itten Radnóti Aladár legújabb ásatásaira. A pannóniai »szláv kontinuitás« kérdése, a zalavári és pécsi szláv kulturális központ, Pribina és Kocelj templomalapításai: ezeket a problémákat érdemes volna a nyelvtudomány oldaláról is kiegészíteni vagy esetleg korrigálni. Nyelvtudomány és archeológia, történet és irodalomtörténet ilyenén való termékeny együttműködéséből sok haszon származnék tudományunkra, s mindez hozzájárulna ahhoz, hogy kultúránk kezdeteiről, a magyar-szláv kapcsolatok első századairól hitelesebb, igazabb kép alakuljon ki.

GÁLDI LÁSZLÓ:

Egy olyan szempontra szeretném felhívni a figyelmet, amely Kniezsa István előadását hasznosan egészíti ki. A Román Népköztársaságban I. Petrovici és más tudósok újabban több ízben próbálták meghatározni, milyen típusú szláv települések voltak a 9—10. század előtti Erdélyben. Azt hiszem, hogy éppen ama általánosabb szempontokra való tekintettel, amelyekre már Angyal

Endre utalt felszólalásában, igen fontos lenne a dunántúli szlávásra vonatkozó kutatásokat módszertanilag összehangolni vagy legalább párhuzamba állítani az Erdélllyel kapcsolatos kutatásokkal. A két probléma sok közös vonást mutat: mindkét esetben arról van szó, hogyan lehetne rekonstruálni egy olyan szláv nyelvű lakosságot, amely később eltűnt, illetve másnyelvű településekbe olvadt bele. Ha a kutatások efféle összehangolása megtörténik, szélesebb körképet nyerhetünk a különböző típusú szláv települések régebbi eloszlásáról.

MOÓR ELEMÉR:

Kötelességemnek tartom és sokan talán el is várják tőlem, hogy Kniezsa professzor előadásához hozzászóljak.

Ismeretes, hogy Kniezsa István volt az első, aki annakidején a Melich helyi vitában mellém állott. Ezzel szinte ellentmondásban látszó tény, hogy ennek ellenére Kniezsa barátom és én állandó vitában voltunk egymással a helynévkutatás és településtörténet kérdéseiben, aminek az a magyarázata, hogy a helynévkutatáson alapuló településtörténetnek korábban még nem volt kialakult módszere. Ez a vita, azt hiszem nem volt hiábavaló, mert sok speciális kérdés tisztázásán kívül lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar településtörténeti kutatás módszere határozott formát öltött. Ma már mindenestre elképzelhetetlen volna, hogy nálunk egy olyan jellegű mű, mint Schwartz Elemérnek »A nyugatmagyarországi német helységnevek« című műve egyáltalán megjelenhessen; pedig ez a munka, amelyiknek nívója körülbelül egy falusi káplán szellemi nívójának felel meg, a régi Akadémia kiadásában jelent meg.

A lényegét és a kutatási elveket illetően Kniezsa és köztem tulajdonképp nem volt különbség. Mindketten azon az állásponton voltunk, hogy egyes magánosan álló helynevekből messzemenő településtörténeti következtetések nem vonhatók le. Továbbá mindketten igyekeztünk kutatásainkban a helynévanyagon kívül minden településtörténetileg számbajöhető forrást, amennyire ez lehetséges volt, következtetéseinkben tekintetbe venni. És mindketten azon a felfogáson voltunk, hogy nem előzetes nézetekhez kell bizonyítékokat keresni a helynevekben, hanem a tényekből kiindulva kell bizonyos megállapításokra eljutni. Végül egyetértettünk abban is, hogy a helynévkutatásnak politikai jelentősége nincs. Így politikai szempontból teljesen közönyös, hogy törökök vagy szlávok laktak-e a honfoglalás korában Kelet-Magyarország területén vagy pedig nyugati vagy délszlávok laktak-e Dunántúl bizonyos részeiben.

Kniezsa előadásából mindenesetre az a benyomásom támadt, hogy Stanislav a helynévkutatás kérdéseiben olyan elveket és módszert követ mint annak idején nálunk Melich. Kniezsa professzornak azokat az érveit, amelyeket Stanislav helynévmagyarázataival szemben felhozott, első hallásra teljesen helytállóknak tartom, bár ilyen dolgoknál egyes esetekben a részletes vizsgálat esetleg még változtathat a véleményen. Nem szabad ugyanis elfelednünk, hogy az egyes helynevek szlavicitását csak nagyon aprólékos nyelvi kritériumok alapján lehet megállapítani; így tehát az ember e téren tévedéseknek ki lehet téve. Ami pedig azokat a kritériumokat illeti, amelyek alapján én arra a meggyőződésre jutottam, hogy a Dunántúl északnyugati sarkában a magyar honfoglalás korában szlovákok laktak, úgy látom Kniezsa professzor előadásából, hogy a Pomogy-ra vonatkozó érveim mind alaki, mind jelentési szem-

pontból kifogástalanoknak mondhatók. Ami pedig azt az ellenvetését illeti, hogy az ilyen praepositíós szláv helynevek ritkák, ez tény, de mégis vannak, aminők pl. *Zamplén—Zomlín* Biharban, *Pamlén—Pomlín* Zalăiban.

Magyarország honfoglalás előtti szláv lakossága nagyon gyér volt — mert hisz máskülönben a magyarság elszlávosodott volna — és kétségtelenül apró nyelvi közösségekben élt. Ezért nem egészen bizonyos, hogy helyesen járunk-e el, amikor a helynevek vizsgálata alapján nagy területekre egységes jellegű szláv lakosságot próbálunk megállapítani. Lehetséges ugyanis, hogy nagyobb területek szláv lakossága nyelvileg és származásilag nem volt teljesen homogén. Az erdélyi szláv származású helynevek vizsgálata alapján például arra a megállapításra lehetne eljutni, hogy ha délszlávok voltak Erdély honfoglalás előtt lakói, akkor olyan délszláv nyelvet kellene részükre konstruálnunk, aminőt nem ismerünk. Ezért talán inkább arra lehetne gondolni, hogy Erdély szláv lakossága a honfoglalás korában nyelvileg nem volt egységes jellegű nép.

KNIEZSA ISTVÁN *válasza* :

H a d r o v i c s László hozzászólásával teljesen egyetértek.

Ami azonban A n g y a l Endre megjegyzéseit illeti, meg kell említenem, hogy a magyar nyelv szláv elemeinek feldolgozása a M. Tud. Akadémia ötéves tervének szerves része. Első része, a szláv jövevényszavakat tartalmazó kötet, a jövő évben jelenik meg, a második pedig, amely a szláv jövevényszavakkal kapcsolatos hangtani, szótani, mondattani és társadalmi kérdéseket dolgozza fel, 1953-ra van előirányozva. Mindkettőt én dolgozom fel. Ezekben a kötetekben természetesen minden véleményt tekintetbe veszek, akár elfogadom őket, akár nem.

Nehezebb kérdés a szláv szerkezeteknek kimutatása a magyarban. Ezen a téren még nagyon kezdetleges a kutatás mai helyzete, de nemcsak nálunk, hanem a szláv nyelvek területén is. Az ilyen szerkezetek vizsgálatánál ugyanis feltétlenül ki kell terjeszkedni a többi nyelvekre is, főleg a görögre, latinra és németre, mert sokszor előfordul, hogy maga a szláv szerkezet sem ősi, hanem valamely más nyelvi szerkezet fordítása.

A Pribina—Kocel-féle fejedelemségnek a magyarságra vonatkozó fontosságát nem látom olyan kétségtelennek, mint azt Angyal Endre Molnár Erik alapján feltételezi. A magyar nyelv állami terminológiája ugyanis biztosan nem ennek a különben jelentéktelen fejedelemségnek állami terminológiájából származik. Bár erre vonatkozólag semmiféle adatunk nincs (csak annyit tudunk, hogy a fejedelmet *knez*-nek hívták), nyilvánvaló, hogy ez vagy moráviai eredetű és akkor cseh-lengyel típusú, vagy pedig délnyugati szlovén és akkor horvát típusú volt. A magyar állami terminológia szláv része viszont kétségtelenül ugyanabból a forrásból származik, mint a román, ez pedig csak bolgár eredetű lehet.

Hogy nem szabad a vizsgálatainkat a dunántúli szlávokra vonatkozólag korlátozni, abban teljesen egyetértek. Magam kezdettől fogva az egész országra terjesztettem ki kutatásaimat. Hogy most csak a dunántúli szlávokról beszéltem, ennek oka egyszerűen az, hogy egy előadás keretén belül az egész ország szlávására vonatkozó kutatásaimról csak egészen vázlatosan számolhattam volna be.

Gáldi László felszólalására csak annyit jegyzek meg, hogy Petrovici idevágó munkásságát ismerem, de nem mindenben értek vele egyet. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül az erdélyi, sőt moldvai és havasalföldi szlávok nyomait sem.

A magam nyelvészeti kutatásaihoz várom a régészet segítségét. Ha ugyanis kiderülne, hogy a most folyó nagyszabású ásatások során Zalavárott és másutt jelentős északnyugati jellegű emlékek kerülnének elő, ez az én eredményeimet legalábbis kétségessé tenné. Tudtommal azonban éppen ellenkező a helyzet. A dunántúli szlávok a régészet tükrében is délszláv jellegűnek mutatkozik.